

ВСТУП

Стремління людської душі до чогось вищого, надприродного і незбагненого, як прояв її теоцентричності, супроводить людину впродовж всієї історії. Цей прояв відповідно до часових і просторових чинників набирав відповідних до даних умов форм. Разом з тим, різним було і ставлення до цієї константи людського життя. Воно мінялося просто з діаметральною протилежністю: від захоплення і масового монашого руху в IV ст., до повного просвітницького скептицизму - XVIII ст. Християнська духовність, пройшовши непростий і часом драматичний шлях, зараз перебуває на порозі девальвації основних своїх вартостей. Сучасне суспільство якщо прямо і не відкидає, то викривляє ті ідеали, які були основою і центром життя минулих поколінь. Отцівський досвід життя з Богом висміюється як позбавлений актуальності анахронізм; духовна боротьба аскетів з бісами пояснюється психічними хворобами; вся молитовна і сакраментальна практика Церкви відкидається або просто ігнорується.

Але разом з тим, людство прагне духовності, часто навіть цього не усвідомлюючи. Тому що неможливо вирвати з людської природи те, що закладене у неї Творцем, проте цей порив душі до Бога можна заглушити або спотворити.

Великою небезпекою спотворення справжньої духовності у наш час є спроба підміни євангельської проповіді гуманістичною філософією, езотерикою чи духовністю, опертою на бунті проти Церкви або на приватних об'явленнях.

У такій ситуації для нас особливо важливою постає думка Церкви, яка впродовж двох тисяч років плекала і примножувала духовні скарби, оперті на Божому Одкровенні і живому зв'язку з Богом. Цей зв'язок пережили тисячі святих людей, а свій досвід передали нам у вигляді Літургії та святоотцівської спадщини. Це і є ті джерела нашої духовності, до яких ми повинні постійно звертатись, щоб уникнути можливих небезпек і перешкод на нашому духовному шляху. Це той фундамент, на якому ми зможемо побудувати міцні та глибокі відносини з Богом. Вислів російського богослова Георгія Флоровського: «вперед до Отців»; неодноразові заклики папи Івана Павла II повернутися до власних джерел спонукають до нових способів богословствування. Саме ця незмінна актуальність даного питання і намагання йти в дусі основних положень Церкви і стали основними мотивами написання нашої праці. В ній ми спробуємо коротко розглянути та проаналізувати вчення одного з найбільших вчителів християнської духовності – Євагрія Понтійського, з метою наголосити на важливості пошуку християнської духовної автентичності саме в дусі святоотцівської традиції.

Вибір автора пов'язаний, передусім, з його значущістю для християнської духовної думки і новаційністю в певних питаннях, про які ми згадаємо згодом, а також певним вакуумом, який існує в дослідженні даного питання.

Постать Євагрія Понтійського як за його життя, так і після смерті викликала багато суперечок і контраверсій. Будучи, безсумнівно, одним з найвизначніших письменників-аскетів, вплив якого на розвиток християнської духовності важко переоцінити, він разом з тим відомий в історії Церкви як еретик-орігеніст. Офіційно Євагрій був засуджений на V Вселенському соборі разом з Орігеном. Але незважаючи на це, його ідеї в середовищі духовних авторів наступних поколінь були настільки популярними, що твори Євагрія не нищили, як це робили з працями інших еретиків, але зберігали і поширювали під чужими іменами (преп. Ніла Синайського, св. Василя Великого, і преп. Максима Ісповідника). І лише недавні дослідження дозволили чітко

визначити справжнє авторство численних праць Євагрія, що по-новому пролило світло на його особу і заставило переосмислити його місце і роль у Церкві.

Про життя Євагрія нам відомо небагато. За свідченнями древніх авторів (Паладія Єленопольського, Сократа, Созомена і Руфина Аквілейського) народився він біля 345 р. в понтійському містечку Іворі в заможній священичій родині. Він був сучасником і другом Отців кападокійців. На читця його поставив св. Василій Великий, а на диякона висвятив св. Григорій Назіанзський. Так само, як і кападокійці, Євагрій захоплювався читанням і перекладами творів Орігена, але в той час, як вони після усамітненої молодости повернулися у світ та стали єпископами і активними церковними діячами, Євагрій залишився дияконом, а в результаті - віддалився в Єгипетську пустелю, де поселився в місці під назвою Скит. Шлях Євагрія до монашого життя був не простим і сповненим різних спокус і випробувань. Відразу після смерті св. Василя Великого, він перебрався в Константинополь, де став вірним помічником Григорія Богослова в боротьбі з аріанством. Дуже швидко завдяки своїм розумовим даруванням і ораторському хистови перед ним відкрилась перспектива блискучої кар'єри, але через пристрасну любов до однієї заміжньої жінки Євагрій покинув столицю і вирушив в пустелю. Там він став першим освіченим монахом. Саме в пустелі Євагрій почав свою літературну діяльність. Він першим розпрацював споглядально-інтелектуальний напрям монашого життя, і в цьому контексті розвинув схему восьми помислів і вчення про молитву. В ті часи монахи, як правило, негативно ставилися до освіти і навіть писання гимнів вважали надто світським заняттям, а для молитви використовували лише «слово Боже», тобто псалми. Євагрій натомість був греком за національністю і світоглядом, блискучим філософом, послідовником Платона та його школи. Тому він спробував пояснити свої нові ідеали – пустелю, аскезу і ціломудріє - в категоріях грецької думки. Звичайно, для цього найкраще підходило вчення Платона, в якому тіло це в'язниця душі. Євагрій тут наслідує Орігена: відділити тіло від душі може лише Той, Хто з'єднав їх. Але відділити душу від тіла може той, хто стремиться до чесноти.

Строге аскетичне життя, велике смирення і висота духовного досвіду – все це неминуче принесло Євагрієві швидку славу і визнання. Він став великим старцем і духовним наставником, чий поради і потіхи шукали віруючі навіть з далеких країн. Біля нього зібралось і коло учнів. Імена принаймні двох із них нам відомі, це Паладій, що є автором відомого «Лавсаїка», і єпископ Єленопольський, а також Іраклід – рукоположений св. Іваном Золотоустим на єпископа в Ефезі. Таким чином, досягнувши духовних вершин і привівши до них інших, Євагрій завершив свій земний шлях в 399 р., залишивши нам свій досвід і повчальне слово у численних творах, які понині дивують своєю глибиною і актуальністю .

Насамперед підкреслимо, що головною темою Євагрієвого вчення є не просто проблеми монашого життя, але справа спасіння душі, яка особливим чином стосується кожного християнина. «Принципово іншого аскетичного вчення в Церкві ніколи не було і бути не може», - стверджує В. Луре . Це вчення Євагрій, як і інші автори, ділить на дві частини – аскезу (πράξις) і споглядання (θεωρία). Відповідно до них ми і поділимо нашу працю на два розділи. В них ми спробуємо прослідкувати процес сходження душі до все більшої досконалости, яка увінчується спогляданням Трійці, або чистою молитвою.

В першому розділі ми розглянемо основні положення богословського і філософського світогляду Євагрія. Покажемо його зв'язок з Олександрійською богословською школою а також вкажемо на певні відмінності між Євагрієм і Орігеном. Далі прослідкуємо за

розвитком поняття аскетизму а також спробуємо визначити його місце у вченні Євагрія. Внеском Євагрія в аскетичну традицію Церкви є розпрацьована ним схема восьми помислів, тому постараємося її розглянути, вияснивши при цьому поняття «помислу» та ступені його проникнення в душу людини.

У другому розділі нас цікавитиме розуміння містики, яка у вченні Євагрія виражається у спогляданні природи і чистій молитві.

Оскільки Євагрій справедливо вважається першим «вченим» монахом, то його літературну спадщину неможливо розглядати поза контекстом грецької культури і філософії, тому чимало уваги приділимо аналізу передумов тих чи інших поглядів Євагрія, які, фактично, стали синтезом християнського Євангелія і еллінського світогляду.

Вартує згадати, що творчість Євагрія Понтійського почали активно досліджувати лише в минулому столітті. Найбільше в цьому плані зробили А. Гійомон і К. Гійомон, І. Дріскол і Г. Бунге, які спробували пояснити Євагрія «через самого Євагрія». Але, на жаль, їхні праці фактично недоступні для українських читачів. Тому саме це стало чи не основною проблемою у написанні нашої праці. Цей брак ґрунтовних досліджень літературного доробку Євагрія ми спробували компенсувати творами російських патристів і богословів (Г. Флоровського, І. Мейендорфа, А. Сідорова, С. Заріна і ін.), а також іноземних (Т. Шпідліка, К. Уера, І. Гаргано і ін.). Основним же джерелом для нас стали переклади творів Євагрія, здійснені російським професором А. Сідоровим.

Таким чином, методом порівняння і синтезу ми намагались відтворити основні положення аскетичного і містичного вчення Євагрія Понтійського.

ВИСНОВКИ

Вже на початку нашої праці ми визначили, що Євагрій є представником Олександрійської богословської школи і послідовником Орігена. Саме під впливом останнього Євагрій поділив духовне життя на три етапи: πράξις, θεωρία φυσική, θεολογία (доброділання, споглядання природи і богослов'я), які, фактично, і стали предметом нашого дослідження.

В першому розділі ми зупинилися на генезі терміну «ἀσκητικὴ ζῆσις», показали його біблійне коріння і зв'язок з грецькою філософією. Визначили, що суттю всіх аскетичних зусиль є боротьба, і що для Євагрія це, передусім, боротьба зі злими помислами. Суть цієї боротьби полягає в очищенні від пристрастей і набутті чеснот. Чесноти так само, як і пристрасті, в Євагрія укладені в чітку схему і мають строгу послідовність. Ланцюжок чеснот починається з віри і закінчується безпристрастністю, яка, за висловом Євагрія, є «вінком» аскези. Важливо згадати, що Євагрієва ἀπάθεια, на відміну від стоїцької, тісно пов'язана з любов'ю і фактично є її синонімом. Далі ми розглянули Євагрієву схему восьми помислів і наголосили на її ролі в подальшому розвитку християнської духовности. Аналізуючи вісім головних помислів, які, на думку Євагрія, є причиною всіх гріхів і пристрастей, ми спробували, крім опису їхнього згубного впливу на душу, подавати також способи боротьби з ними. Тут ми прийшли до висновку, що пристрасті пов'язані з природними силами душі, і тому боротьба з ними полягає головню в їхньому лікуванні та переображенні. Яскравим прикладом є гнів, який може служити добру, якщо спрямований проти злих помислів.

В другому розділі ми розглянули містичне вчення Євагрія. Ми виходили із твердження,

що містицизм у своїй суті є загальнолюдським явищем, але разом з тим наголосили на унікальності християнської містики, яка поєднала в собі риси містики еллінської і єврейської. Якщо греки акцентували $\alpha\nu\acute{\alpha}\theta\alpha\sigma\iota\varsigma$ людини, а євреї $\kappa\alpha\tau\acute{\alpha}\theta\alpha\sigma\iota\varsigma$ Бога, то Євагрій наголошує на синергії, згідно з якою сходження Бога до людини неможливе без зустрічного руху людини до Бога. Ця зустріч відбувається як процес споглядання, котрий має два етапи: $\theta\epsilon\omega\rho\epsilon\iota\alpha$ і $\theta\epsilon\omega\rho\epsilon\iota\sigma\mu\acute{o}\varsigma$. Споглядання природи - це подивляння Бога через Його діла, розпізнавання духів або бачення ангелів і демонів, відчуття Божого Провидіння і Божої справедливості. Все це стає можливим лише за умови очищення розуму, який для Євагрія є основним органом пізнання Бога. Проте розум Євагрія - це не дискурсивне мислення, але радше духовне сприйняття, інтуїція. Вершиною духовного життя, на думку Євагрія, є споглядання Пресв'ятої Трійці, котре здійснюється у молитві. Молитва є природньою потребою і єдиним правильним заняттям людського розуму. Саме Євагрію належить визначення молитви як розмови розуму з Богом.

Аскетичне і містичне вчення Євагрія, або кожен етап духовного життя, проходить у важкій боротьбі з бісівськими силами. Євагрій детально описує всі труднощі і небезпеки цієї боротьби, подає цінні поради і запевняє, що пліч-опліч з нами стоять наші вірні союзники – ангели.

Такими є основні думки, які ми знайшли у творчості Євагрія Понтійського і представили у нашій праці. Разом з тим, ми твердо переконані у потребі і актуальності подальших пошуків і ґрунтовніших досліджень, адже звернення до першоджерел допоможе, в душі живого досвіду, правильно відгукнутись на духовні потреби і проблеми сьогодення, які щораз гостріше постають перед сучасною Церквою та суспільством. Методологія Євагрія не втратила своєї актуальності, а його кредо: «хто молиться той богослов», вказує на спосіб і шлях віднайдення духовної автентичності і сповнення християнського покликання.